



MARZENA BOGUS-SPYRA* – CZĘSTOCHOWA

***PSYCHES IATREION, CZYLI CIESZYŃSKA BIBLIOTEKA
KS. LEOPOLDA JANA SZERSZNIKA***

***PSYCHES IATREION, OR THE CIESZYN LIBRARY
OF REV. LEOPOLD JAN SZERSZNIK***

Abstract

The life attitude and scholarly interests of Leopold Jan Szersznik (1747–1814) were influenced both by factors related to his home upbringing and his institutional education, which consisted of philosophical studies at the Jesuit academy in Olomouc, novitiate at the Jesuit convent in Brno, studies in Březnica, study at the academic college of St Clement in Prague, then at the college in Cheb and theological studies in Prague.

In November 1775, L.J. Szersznik decided to return to Cieszyn. From Bohemia he brought back a number of books that were the basis for later collections. The basis of his early collection were works on Slavic history, the history of the Society of Jesus and the life of Bohuslav Balbín. Szersznik, who took a position as a professor at a grammar school in Cieszyn, set himself the goal of establishing a library at the school worthy of the new era. When efforts to acquire suitable volumes proved unsuccessful, he decided to put his own collection into the public domain. Permission to set up a library came in 1801, and the ex-Jesuit considered this date the beginning of his foundation library, which opened in 1802 and became the first public institution of its kind in what was then Austrian Silesia, as well as one of the first in what is now Poland. To this day, it ranks among the most valuable Silesian historical collections.

Thanks to Szersznik's efforts and financial support, the collection of several thousand volumes, including manuscripts, was properly secured and organized according to the old section-based scheme that facilitates orientation in

* Marzena Bogus-Spyra – dr hab., prof. UJD, Katedra Badań nad Edukacją, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: m.bogus@ujd.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9707-4484>

the book collection, which was eventually divided into 27 thematic and formal groups. The most extensive section was devoted to the works of lay historians. The second largest section is the collection of works by poets, followed by mathematicians and theologians, philosophers, lawyers, economists, naturalists, grammarians, geographers. Szersznik made sure that the collected volumes would serve not only his students, but also future generations, and that future residents of Cieszyn and visitors who wish to visit the place would also benefit from them. Thanks to the established foundation, the ex-Jesuit's collection remains the pride of the town to this day. The works collected by Szersznik are often rarities, which cannot be found in other institutions. The collection is an example of a Baroque-Enlightenment library with original interior design, and can still be revered at the Cieszyn library. According to the founder's will, it can serve not only for the development of science, but also for the healing of the soul.

Keywords: library; Cieszyn; Jesuits; Rev. Leopold Jan Szersznik; Cieszyn Silesia

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Pytanie, czy warto pochylać się nad opisem biblioteki byłego jezuitę, honorowego proboszcza cieszyńskiego, wydaje się retoryczne, zwłaszcza że bogaty księgozbiór Leopolda Jana Szersznika stanowi podstawę obecnych zbiorów Książnicy Cieszyńskiej. Postać księdza znana jest zwłaszcza na Śląsku Cieszyńskim, ale jego działalność niezmiennie warta jest propagowania, bowiem oprócz sprawowania posługi duchowej, interesowały go różne dziedziny i dyscypliny naukowe oraz istotne sfery życia społecznego. Zajmował się m.in.: botaniką, hydrologią, mineralogią, rolnictwem, matematyką, inżynierią, ekonomią, genealogią, historią, językoznawstwem, piśmiennictwem, bibliotekarstwem, muzealnictwem, szeroko pojętą pedagogiką, a nawet kulinariami¹ – gdyby jeszcze rysował i malował, zasłużyłby na miano cieszyńskiego Leonarda da Vinci okresu oświecenia.

O zamięłowaniu L.J. Szersznika do gromadzenia obiektów muzealnych już pisałam w innym artykule², czas zatem na zaprezentowanie jego pasji bibliofilskiej, która – podobnie jak inne aktywności księdza – miała służyć poznaniu Boga oraz dać pożytek ludzkości i rodzinnemu miastu³. Uważał bowiem, że skoro krótko żyjemy, powinniśmy pozostawić po sobie pozytywne ślady, gdyż „jeśli to, co

¹ A. Golik-Prus, *Przedmowa Leopolda Jana Szersznika do „De Re Coquinaria” Apicjusza*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 68 (2018) s. 61-70.

² M. Bogus, *Szersznik w Cieszynie i Kluk w Ciechanowcu, czyli o pierwszych muzeach księży, a nie książy, na ziemiach polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 107 (2017) s. 53-77.

³ Parafraza zapisu intencji pochodzących z testamentu Szersznika: „In Namen der heiligsten Dreyfaltigkeit errichte ich dieß einzig zur Verbreitung der Gotteskenntniß und seiner Herrlichkeit, wie nicht minder zum Nutzen der Menschheit, vorzüglich aber meiner lieben Vaterstadt...”. Testament Szersznika został zamieszczony w: *Malo invidiam quam misericordiam. Wybór pism i dokumentów dotyczących Leopolda Jana Szersznika*, wyd. J. Spyra, G. Chromik, Cieszyn 2014, s. 367-372.

czynimy, nie przynosi ludziom pożytku, niedorzeczna jest sława”⁴. Jak zatem wykorzystał swoje 67-letnie życie? Gdzie szukać źródeł inspiracji dla działalności tego orędownika oświeceniowej wiedzy? W czasach oświecenia był jednym z tych, którzy gromadzone przez siebie księgozbiory jeszcze za życia przekazywali do zbiorów publicznych lub czynili starania, by takimi się stały po śmierci fundatora. Co zatem stanowiło o wyjątkowości działań Szersznika, jako założyciela pierwszej biblioteki publicznej na Śląsku Cieszyńskim i jednej z najwcześniejszych na dobrze rozwiniętym gospodarczo i kulturalnie Śląsku⁵? Próba odpowiedzi na to pytanie jest zadaniem niniejszego opracowania.

Wprowadzenie

Ponieważ działalność Szersznika⁶ (Scherschnika, Šeršnika) wciąż pozostaje mało znana, warto jej omówienie rozpocząć nieco szerzej – od przedstawienia ówczesnych uwarunkowań polityczno-społecznych, z podkreśleniem ich wpływu na decyzje podejmowane przez cieszyńskiego intelektualistę.

⁴ Szersznik na srebrnym medalu wręczanym najlepszym gimnazjalistom w dziedzinie nauk przyrodniczych kazał umieścić dwie sentencje: „Nisi utile est quod facimus, stulta est Gloria”, Phedrus (Fedrus) z *Bajki Ezopowe*, ks. III, 17 oraz „Quatenus nobis denegatur diu vivere, relinquamus aliquid quo nos vixisse Testemur” Pliniusza Starszego, za: M. Makowski, *Dorobek Leopolda J. Szersznika w dziedzinie nauk przyrodniczych*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad’urová, Cieszyn 1998, s. 180.

⁵ Por. K. Maleczyńska, *Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań – problematyka – postulaty badawcze*, w: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9-11 X 1975 Wrocław*, red. K. Maleczyńska, Wrocław 1978, s. 215-230; A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki w XVIII wieku*, Warszawa 1989; K. Bednarska-Ruszajowa, J. Pirożyński, *Forschungsstand zur Geschichte polnischer Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert*, „Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte”, 1 (1993/1994) s. 37-51; K. Bednarska-Ruszajowa, *Uczyć, bawić, wychowywać. Książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia*, Kraków 2004; M. Gawrecká, *Geschichtspflege, historische Vereine und Museen in Österreichisch-Schlesien vor dem Ersten Weltkrieg*, w: *Institutionen der Geschichtspflege und Geschichtsforschung in Schlesien von Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, red. J. Bahlecke, R. Gercke, Weimar-Wien 2017, s. 341-364; W. Mrozowicz, *Die Bibliotheken Schlesiens als Orte des Geschichtspflege vor dem Ersten Weltkrieg – unter besonderer Berücksichtigung der Universitäts- und der Stadtbibliotheken in Breslau*, w: tamże, s. 365-379.

⁶ Autorem najwcześniejszych publikacji o Szerszniku był pierwszy kustosz zbiorów szersznikowskich Albin Heinrich (zob. niżej). Poza tym: J. Wytrzens, *Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika*, „Zaranie Śląskie”, 6 (1930) s. 131-138, 186-194; M. Kudělka, *Leopold Jan Šeršnik 1747-1814. Život a dílo*, Ostrava 1957; tenże, *Korespondence Leopolda Jana Šeršnika s J.P. Cerronim a J.J. Czikannem*, „Slezský sborník”, 51 (1953) s. 260-288; J. Spyra, *Leopold Johann Scherschnik (1747-1814)*, „Oberschlesisches Jahrbuch”, 7 (1991) s. 91-110; *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802-1992*, red. J. Spyra, Cieszyn 1993; *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad’urová; J. Spyra, *Książdz Leopold Jan Szersznik – życie i działalność*, w: *Towarzystwo Jezusowe na Śląsku Cieszyńskim. Studium ekumeniczne*, red. J. Budniak, K. Moroz, Kraków 2005, s. 165-177; tenże, *Leopold Jan Szersznik – nauczyciel, kolekcjoner, uczoney. Wprowadzenie do edycji pism*, w: *Malo invidiam*, s. 11-90; tenże, *Z Cieszyna do Pragi i z powrotem. Naukowa kariera eksjezuity ks. Leopolda Jana Szersznika*, w: *Historyk i pisarz na prowincji*, red. K. Czajkowski, J. Malura, J. Spyra, Ostrava 2015, s. 21-46.

Szersznik urodził się w ciekawych, a zarazem trudnych czasach – w pierwszej połowie XVIII wieku (dokładnie 3 marca 1747 roku), czyli w okresie, kiedy Maria Teresa co prawda utrzymała się na cesarskim tronie, ale długo prowadziła wojnę o utrzymanie swego habsburskiego dziedzictwa. Maria Teresa utraciła większość Śląska na rzecz Prus, z czym się nigdy nie pogodziła. Była jednak świadoma, że bez gruntownych zmian Austria ma niewielkie szanse na odzyskanie tych ziem, dlatego najpierw z mężem Franciszkiem II Stefanem, a później wraz z synem Józefem II przeprowadziła reformy administracji, sądownictwa, oświaty, armii i finansów⁷.

Polityka reform społecznych prowadzona wówczas w Europie wytworzyła sytuację, w której Szersznik nie do końca mógł wypełnić swe duchowe powołanie. Mowa o kasacie zakonu jezuitów w 1773 roku i likwidacji zgromadzenia, poczynając od Portugalii przez Francję, Hiszpanię, wreszcie Prusy. Decyzja o kasacie była w pewien sposób wynikiem filozofii i idei oświeceniowych. Reformy edukacyjne realizowane przez niektórych władców europejskich (sprawujących początkowo władzę wedle reguł niczym nieograniczonej monarchii, w duchu absolutyzmu „z Bożej łaski”, a potem w myśl ideologii absolutyzmu oświeceniowego) doprowadziły do znaczącej sekularyzacji szkolnictwa i ograniczenia roli duchowieństwa, co było motywowane próbą sprowadzenia tej grupy do pozycji wykonawców woli władz państwowych⁸. Niebagatelną rolę odgrywały tu kwestie natury politycznej, albowiem rządy zmierzały do zapewnienia sobie kontroli nad każdą sferą działalności publicznej. Również Maria Teresa poszła za przykładem Fryderyka II, który wprowadził w 1763 roku ustawę szkolną dla całych Prus, z nowelizacją dla pruskiego Śląska dokonaną w listopadzie 1765 roku⁹. W monarchii austriackiej cesarzowa zapoczątkowała reformy szkolne w 1774 roku, wydając *Statut szkolny dla szkół niemieckich*. Kolejne etapy modernizacji na polu oświaty na tych terenach można odnaleźć w innych opracowaniach¹⁰, w tym miejscu wystarczy jedynie wspomnieć, że w wyniku wielu reform Austria utrzymała status mocarstwa, Wiedeń zaś stał się ośrodkiem nauki, sztuki, kultury i ogólnie – życia towarzyskiego w Europie. Co prawda, Szersznik nie uczył się ani nie mieszkał w stolicy imperium, utrzymywał jednak z miejscowymi uczonymi ożywione kon-

⁷ O historii Śląska Cieszyńskiego zob. *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. I. Panic, t. II-V, Cieszyn 2010-2013.

⁸ Kwestie związane z działalnością duchownych w szkołach na Śląsku zob. M. Bogus, *Duchowni w szkołach w długim XIX wieku – modernizacja czy regres?*, w: *Modernizace církve od zrušení jezuitského řádu do II. Vatikánského koncilu*, red. M. Vařeka, A. Zařický, Ostrava 2018, s. 83-99; E. Szramek, *Organiczny związek urzędów szkolnych z kościelnymi w historycznym rozwoju na Śląsku*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, 1 (1929) s. 58-68.

⁹ M. Bogus-Spyra, *The reforms of the elementary school system in Austrian Silesia (from Maria Teresa's bills to 1869)*, w: *The Habsburg Monarchy, Silesia, and the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1526-1763: politics, culture, and legacy*, red. O. Świerkot, F. Wolański, Wrocław 2020, s. 7-19.

¹⁰ M. Bogus, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku*, Czeski Cieszyn- Częstochowa 2013; *Książka, biblioteka, szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Spyra, Cieszyn 2001.

takty – oświeceniowe prądy związane z szeroko rozumianą formacją intelektualną oddziaływały na niego także na austriackiej „prowincji”.

Zarys biograficzny – pierwsze trzy dekady życia

Leopold Jan urodził się w Cieszynie jako syn miejskiego administratora¹¹ Jana Antoniego Szersznika oraz Joanny Alojzy, córki cieszyńskiego burmistrza Leopolda Innocentego Gottlieba Polzera. Oboje rodzice byli dobrze wykształceni, matka bowiem biegle posługiwała się łaciną, zmarła jednak wcześnie. Ojciec zadbał o edukację syna, obejmującą prywatną naukę języków obcych, z uwzględnieniem francuskiego i łaciny. Ponieważ rodzina była głęboko religijna (jego wujek, Jerzy Polzer, był jezuitą), młody Szersznik postanowił zostać misjonarzem, oczywiście po zdobyciu odpowiedniego wykształcenia¹².

Przypomnijmy, że był to okres, w którym duchowni nadal dzierżyli monopol edukacyjny, do nich należało także wyżej zorganizowane szkolnictwo średnie, tzw. szkoły łacińskie o profilu humanistycznym, przeważnie prowadzone przez różne zakony: jezuitów, pijarów, oratorianów, teatynów, misjonarzy¹³. Najstarszą szkołę stopnia średniego na Śląsku Cieszyńskim założyli (w 1674 roku) i stopniowo rozwinęli do sześcioletniego gimnazjum właśnie zakonnicy należący do Towarzystwa Jezusowego. Pod koniec XVIII wieku w placówce uczyło się około 100 uczniów¹⁴, których przez sześć lat starano się przygotować intelektualnie i moralnie do życia we współczesnym świecie. Zasilali szeregi lokalnej inteligencji i nierzadko kontynuowali naukę dalej.

Nie inaczej było z młodym Leopoldem, który po ukończeniu z wyróżnieniem cieszyńskiego gimnazjum podjął w 1762 roku studia filozoficzne w jezuickiej akademii w Ołomuńcu. Pomimo rozwoju filozofii racjonalistycznej czy materialistycznej, które wpłynęły na zmianę poglądów dotyczących religii i przyczyniły się do znaczącej popularyzacji rozumowego dociekania wiedzy, stopniowej sekularyzacji państwa oraz rozdziału jego instytucji od Kościoła, wartości chrześcijańskie w oświeceniowej Europie były silne i dla większości ludzi niezbywalne. Cnotom chrześcijańskim charakteryzującym moralność i zasadniczą formację kulturową nie zaszkodziły nawet ruchy związane z libertyzmem, wolnomyślicielstwo przybierało zaś inne tory niż te skierowane na swobodne podejście do norm obyczajowych. Taką postawę, łączącą wiarę z nowoczesną wiedzą opartą o racjonalne dowodzenie, reprezentował m.in. Franz Zeno (1734-1781), nauczyciel i wychowawca Szersznika w Ołomuńcu¹⁵.

¹¹ Administrator to urząd narzucony przez władze państwowe, miał kontrolować burmistrza, który był nominowany przez władzę feudalną, w przypadku Cieszyna – przez cesarza Franciszka Stefana, męża Marii Teresy.

¹² Podstawowe fakty dotyczące życia przytoczone za: J. Spyra, *Leopold Jan Szersznik – nauczyciel, kolekcjoner, uczonec*, s. 11-90.

¹³ S. Litak, *Historia wychowania*, t. 1, Kraków 2004, s. 130.

¹⁴ G.M. Chromik, *Dzieje gimnazjum katolickiego w Cieszynie w świetle pism ks. Leopolda Jana Szersznika*, w: *Książka, biblioteka, szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Spyra, Cieszyn 2001, s. 156-157.

¹⁵ *Malo invidiam*, s. 139-143.

Nasz bohater również podążał wyznaczoną uprzednio drogą i już dwa lata później – od momentu rozpoczęcia studiów – podjął decyzję (w 1764 roku) o wstąpieniu do Towarzystwa Jezusowego. Należy nadmienić, że kurs, jaki obrał młody Szersznik, był w tym czasie jedynym sposobem, który mógł zapewnić nieszlachcicowi uznanie i względną karierę. Nie znaczy to, że nasz bohater zdecydował się na wybór drogi zakonnej z wyrachowania, całe bowiem jego przyszłe życie było świadectwem wiary i duchowego oddania. Kolejnym etapem kształcenia były dwa lata nowicjatu, który rozpoczął w październiku 1764 roku i odbył w konwiktie jezuickim w Brnie, gdzie poznał tradycje zakonne i uczestniczył w 30-dniowych rekolekcjach. Tam również złożył wieczyste śluby zakonne: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa¹⁶. Podobny czas spędził w Březnicy (1766-1767), przygotowując się do przyszłej pracy pedagogicznej, z której jezuiti byli znani. Później kontynuował edukację w akademickim kolegium św. Klemensa w Pradze, także prowadzonym przez jezuitów, gdzie miał uzupełnić studia filozoficzne¹⁷, w tym nauki doświadczalne. Uczył się tu nie tylko greki i hebrajskiego, ale także języka arabskiego. W drugim roku nauki uzupełniał studia z fizyki i matematyki. Kolejne lata (1769-1771), zgodnie z etapami formacji zakonnej, spędził w kolegium w Chebie, w którym uczył w dwóch najniższych klasach miejscowego jezuickiego gimnazjum i wygłaszał tzw. świąteczne egzorty (nauki katechetyczne) dla uczniów świeckich.

W 1771 roku Szersznik powrócił do Pragi i rozpoczął studia teologiczne¹⁸, jednak ten pobyt był dla niego przede wszystkim etapem rozwoju naukowego w dziedzinie historii. Wówczas przygotował bibliografię jezuitów czeskich, która została wykorzystana w publikacjach innych badaczy¹⁹, na ten czas przypadają też jego pierwsze naukowe publikacje. Dziś można jedynie snuć przypuszczenia, jak potoczyłyby się dalsze losy Szersznika, gdyby w 1773 roku nie doszło do rozwiązania Towarzystwa Jezusowego. Prawdopodobnie służyłby Bogu jako nauczyciel gimnazjalny lub ze swoim naukowym zacięciem zostałby profesorem w seminarium lub kolegium jezuickim na terenie Czech. Kasata zakonu spowodowała, że nie dokończył swych studiów, ale w maju 1774 roku przyjął święcenia kapłańskie i pozostał w Pradze, utrzymując kontakty ze swoim środowiskiem. Krótko – do lipca 1774 roku – pracował w Klementinum, gdzie opracował katalog rękopisów²⁰,

¹⁶ L. Grzebień, *Duchowa sylwetka Leopolda Jana Szersznika SJ*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 131.

¹⁷ Podstawowe kształcenie jezuickie obejmowało przeważnie 2 lata nowicjatu, od 1 do 2 lat jezuickiego seminarium nauczycielskiego, 3 lata studiów filozoficznych, od 2 do 3 lat praktyki w szkołach jezuickich oraz 4 lata studiów teologicznych.

¹⁸ O okresie studiów: *Autobiografia Leopolda Jana Szersznika*, w: *Malo invidiam*, s. 120-133, 139-146. Por. Kudělka, *Leopold Jan Šeršník*, s. 25-36; Grzebień, *Duchowa sylwetka*, s. 129-137; J. Linda, *Zpráva o průzkumu archivních a knižních fondů se vztahem k Leopoldovi Janu Scherschnikovi v Hradci Králové a v Praze*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 86-87; J. Spyra, *Leopold Johann Scherschnik (1747-1814)*, w: *Schlesiens Lebensbilder*, red. J. Bahlecke, t. 13, Würzburg 2021, s. 62-65.

¹⁹ Zob. Grzebień, *Duchowa sylwetka*, s. 133.

²⁰ Pełny spis oraz artykuł o pochodzeniu kolekcji rękopisów Klementinum zob. L.J. Szersznik, *Über den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*,

po czym na przełomie lat 1774/1775 został wychowawcą dzieci Karla Josepha Bienera von Bienenberga, starosty obwodowego w Hradcu Králové²¹. Pomimo mocnego przeświadczenia, że działalność zakonu zostanie wkrótce wznowiona²², 28-letni eksjezuita w listopadzie 1775 roku podjął decyzję o powrocie do Cieszyna.

Biblioteka

Z Czech przywiózł ze sobą książki, które – zapewne wraz z egzemplarzami przechowywanymi w dwóch wielkich szafach pełnych woluminów różnej treści²³, będących biblioteką jego ojca – stały się podwaliną interesujących nas zbiorów. Szersznik zaczął w Pradze od kolekcjonowania książek greckich, które pomagały mu w samokształceniu²⁴. Była wśród nich komedia Arystofanesa *Chmury*, którą próbował przetłumaczyć, wiadomo również, że niedługo potem nabył poematy Horacego. Kiedy w 1768 roku już jako jezuita przeniósł się z Březnicy do Pragi, długie godziny spędzał w Klementinum, a po kilku latach i powrocie do tego miasta stał się nawet adiunktem, czyli pomocnikiem, pochodzącego z Francji Charlesa Marii Charuela, prowadzącego bibliotekę kolegium św. Klemensa, a od 1773 roku pierwszego bibliotekarza zbiorów publicznych przy uniwersytecie w Pradze²⁵. Szersznik zaangażował się w pracę w bibliotece, która była wówczas najbogatszym księgozbiorem jezuitskim w Czechach, spędzał tam wolne chwile i poznawał sposób rozmieszczenia poszczególnych dzieł, katalogował rękopisy oraz gromadził materiały do pracy na temat jezuitę Bohuslava Balbina, będącego też literatem, historykiem i pedagogiem²⁶. Czy była to wrodzona skłonność do bibliotekarstwa, jak chce Jan Wytrzens, czy też nabyta w drodze studiów pasja –

w: *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*, t. 2, Prag 1776, s. 258-286. Zob. Spyra, *Leopold Jan Szersznik – nauczyciel, kolekcjoner, uczonec*, s. 17.

²¹ Ogólnie o działalności Szersznika w Pradze zob. Kudělka, *Leopold Jan Šeršník*, s. 44-79; o działalności w Klementinum: Z. Tobolka, *Národní a univerzitní knihovna v Praze. Její vznik a vývoj*, č. 1: *Počátky knihovny až do roku 1777*, Praha 1959, zwłaszcza s. 64-68.

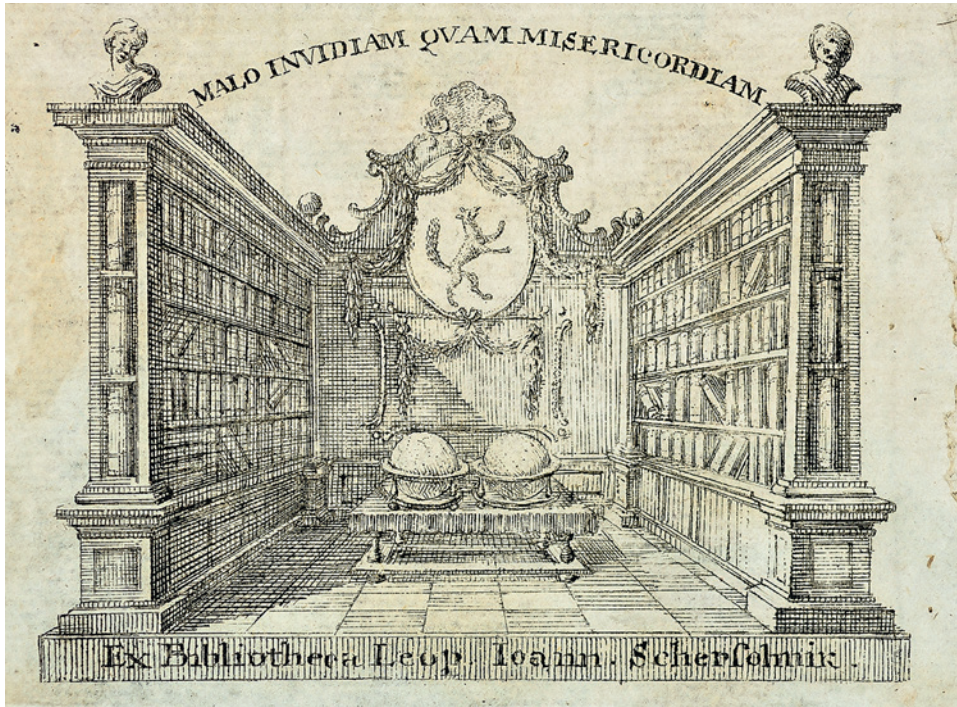
²² Niestety, nie doczekał się momentu wskrzeszenia zakonu, zmarł bowiem 7 miesięcy przed reaktywacją jezuitów na całym świecie – w krajach objętych działalnością Kościoła katolickiego.

²³ Biblioteka Jana Antoniego Szersznika (1715-1788) składała się z około 600 dzieł z zakresu prawa, medycyny, filozofii, historii i teologii, zob. J. Spyra, *Leopold Jan Szersznik a sprawy szkoły i wychowania*, w: *Śląska Republika Uczonych*, t. 5, red. M. Hałub, A. Mańko-Matysiak, Dresden-Wrocław 2012, s. 211-212.

²⁴ *Autobiografia*, s. 144-145.

²⁵ Carles Maria Charuel (1742-1779), od 1758 roku w zakonie jezuitów, po ich wypędzeniu z Francji przeniósł się do czeskiej prowincji, gdzie m.in. pracował w kilku kolegiach jezuitskich. W 1773 roku mianowany prefektem Biblioteki Klementyńskiej, przyczynił się do poszerzenia zbioru tłumaczeń i wydań Biblii. Po rozwiązaniu Towarzystwa Jezusowego i upaństwowieniu biblioteki pozostał w Klementinum. Zajmował się przede wszystkim porządkowaniem księgozbioru; zob. *International Dictionary of Library Histories*, ed. D.H. Stam, London- New York 2001, s. 583-584. Nazwisko często błędnie podawane w literaturze regionu jako Karol Charmel.

²⁶ Bohuslav Balbín (Bohuslav Balbinus; 1621-1688), autor m.in. *Miscellanea historica regni Bohemiae* (t. 1-8: 1679-1688, t. 9-10: 1776-1793) czy *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*, napisana 1672-1673, wydana w 1775 roku; zob. J. Hejnic, *Balbínova cesta za antikou*, „Listy filologické. Folia philologica”, 4 (1974) s. 217-234.



Il. 1. Exlibris Biblioteki Ks. Lepolda Jana Szersznika.



il.2. Książnica Cieszyńska. Magazyn Ks. L. J. Szersznika. Fot. M. Bogus-Spyra.

nie sposób rozstrzygnąć. Nie ma zresztą takiej potrzeby, wiadomo natomiast, że rozmówanie w czytaniu starych tekstów w dużej mierze rozbudził w Leopoldzie profesor filozofii i fizyki Jan Josef Diesbach²⁷, później mentorem Szersznika stał się czeski historyk František Pubička²⁸, dzięki któremu uzyskał nie tylko wstęp do bibliotek i archiwów, ale też wziął udział w konkursie historycznym na temat genezy Słowian połabskich²⁹. Po otrzymaniu nagrody w tym konkursie został członkiem naukowego Stowarzyszenia Ignatza von Borna, działającego od 1770 roku. Na zamówienie tej instytucji opracował artykuł na temat historii zbiorów Biblioteki Klementyńskiej³⁰. Inspiratorami do pracy intelektualnej byli także inni jezuici, których nazwiska Szersznik wymienia w swojej późniejszej autobiografii³¹. To właśnie od jednego z nich – Vaclava P. Duchovskýego – dostał (po jego śmierci) kilka cennych rękopisów z XIV wieku, m.in. *Hradecký rukopis* zawierający 11 wierszowanych utworów o treści religijnej i satyrycznej, w tym najstarszą zapisaną czeską bajkę³².

Pobyt w Pradze umożliwił tworzenie własnego księgozbioru oraz kolekcji rękopisów, tym bardziej, że na rynku księgarskim znajdowało się wiele druków i rękopisów pochodzących ze zlikwidowanych bibliotek zakonnych, a ich cena była niewygórowana. Zabrał ze sobą ponoć kilka manuskryptów z Klementinum, ponieważ reskrypt cesarza dawał jezuitom prawo do zatrzymania książek, które w chwili kasaty zakonu przechowywali w swoich celach³³. Wiadomo jednak, że część swoich zbiorów musiał spieniężyć w okresie choroby, inne – opuszczając Hradec Králové – pozostawił na przechowanie u miejscowego biskupa Johanna Kaysera³⁴, by po jakimś czasie je odebrać i przywieźć do Cieszyna; jeszcze inne podarował znajomym, wobec których miał zobowiązania³⁵.

²⁷ Jan Josef Diesbach (1729-1792), jezuita i uczony, profesor dogmatyki, filozof, historyk, przyrodnik, autor rozpraw religijnych i genealogicznych, który wykładał w kolegiach w Ołomuńcu, Brnie, w Wiedniu i od 1763 roku na uniwersytecie w Pradze, za: *Biografický slovník českých zemí*, t.12, red. P. Vošahlíková, Praha 2010, s. 206.

²⁸ Więcej zob. J. Zouhar, *František Pubička S.I. (1722-1807). Barokní historik ve století rozumu*, Červený Kostelec 2014.

²⁹ L.J. Szersznik, *Problema ex historia Slavica utrum Wilzi, Serbi aut Sorabi, Slavonice dicti Srbi ab Albi et regionibus Germaniae profecti sint in Croatiam et Dalmatiam an ex Illyrico venerint in Germaniam*, Lipsk 1773.

³⁰ Szersznik, *Über den Ursprung*, s. 258-286.

³¹ Pojawiają się takie postaci, jak: Tomáš Antonín Putzlacher (1724-1796) doktor praw, adwokat, historyk i bibliofil; Jan Zeberer (1717-1783), prawnik, kanclerz Nowego Miasta Pragi, leksykograf; Vaclav Prokop Duchovský (1717-1773) sekretarz konsystorza arcybiskupiego, autor pism religijnych i historycznych; Eliáš Sandrich, franciszkanin działający pod imieniem Athanasius a Sancto Josepho (1709-1772); zob. *Autobiografia*, s. 126.

³² *Hradecký rukopis. Sborník českých veršovaných skladeb z druhé poloviny 14. století*, ed. B. Havránek, Praha 1969.

³³ K. Szelong, *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*, w: *190 lat założenia*, s. 39.

³⁴ A. Zelenka, *Johann Andreas Kayser von Kaysern*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches. Ein biographisches Lexikon*, hg. E. Gatz, Bd. 3, Berlin 2001, s. 214-215.

³⁵ *Autobiografia*, s. 131-132; List do Gelasiusa Dobnera z 17 października 1776 roku, w: *Malo invidiam*, s. 239; Szelong, *Biblioteczne zbiory*, s. 37-40.

Bazę jego wczesnej kolekcji stanowiły dzieła z dziedzin, którymi się wówczas bliżej interesował, a więc dziejów Słowiańszczyzny, historii Towarzystwa Jezusowego oraz życia B. Balbina. Były wśród ówczesnych zbiorów trzy rękopisy dotyczące księstwa cieszyńskiego: *Chronicon Teschinense*, *Privilegia urbis Teschinensis in Silesia superiori* oraz *Fragmentum actorum inter P. P. Dominicanos, et senatum Teschinensem saec. XVI.*, ale również unikatowa pergaminowa *Chronica Boemorum* Kosmasa z Pragi oraz XIII-wieczny pergaminowy kodeks *Horatti semones*, i wiele, wiele innych. Część rękopisów, jaką podarował Szersznik Janowi Peterowi Cerroniemu, wymienia Milan Kudělka³⁶.

Pasję powiększania księgozbioru rozwijał także po powrocie do Cieszyna, jednak kiedy w 1777 roku został profesorem poetyki i retoryki miejscowego gimnazjum, a później także dyrektorem działającego przy nim konwikt³⁷ hrabiego Adama Waclawa Tęczyńskiego, zamiłowanie bibliofilskie zostało podporządkowane funkcji dydaktycznej. W 1786 roku konwikt został zlikwidowany, a jego kapitały przekształcone w stypendia dla młodzieży, na szczęście nie zmieniło to u Szersznika chęci pomocy swoim wychowankom, toteż prawie przez dziesięć lat prowadził prywatną bursę w zakupionym przez siebie na ten cel domu. W 1796 roku został pierwszym przełożonym nowo założonego konwikt³⁸ barona Karola Cselesty. Wcześniej, w 1787 roku, został mianowany prefektem tutejszego gimnazjum katolickiego. Jego pedagogiczna służba (od 1804 roku był diecezjalnym nadzorcą szkół niemieckich, a więc wszystkich elementarnych na obszarze podległym cieszyńskiemu Generalnemu Wikariatowi, a funkcję tę pełnił honorowo, bez dodatkowego uposażenia)³⁸ wiązała się nie tylko z nauczaniem³⁹, ale także z upowszechnianiem czytelnictwa, a właściwie ze staraniami, by uświadomić wszystkim, że kształcenie to nie tylko szkolne podręczniki (które początkowo sam musiał opracowywać), ale i nabywanie wiedzy także z innych źródeł.

Projekty dotyczące urządzenia biblioteki konsultował z Johannem Franzem Hermannem von Hermansdorfem⁴⁰, dla którego opracował swój życiorys nazwany później *Autobiografią* oraz z J.P. Cerronim⁴¹. W gromadzeniu zbiorów pomagali

³⁶ Kudělka, *Leopold Jan Šeršnik*, s. 78-79.

³⁷ Konwikt ten został utworzony już w drugiej dekadzie XVIII wieku i przeznaczony był dla młodzieży szlacheckiej.

³⁸ Zob. J. Londzin, *Historja Generalnego Wikariatu w Cieszynie*, Cieszyn 1926.

³⁹ Szersznik nadzorował również rozdział książek dla biednych dzieci, zwolnienia z opłat szkolnych i przyznawanie stypendiów, wprowadzanie do szkół nowych podręczników, przeprowadzanie egzaminów uczniów i nauczycieli, wystawianie świadectw jednym i drugim, obsadzanie wolnych miejsc nauczycielskich, sprawy związane z fundacjami szkolnymi. Kiedy Szersznik w 1804 roku został nadzorcą szkół, doprowadził do tego, że w ciągu dekady liczba szkół działających na Śląsku Cieszyńskim uległa podwojeniu.

⁴⁰ Johann Franz Ritter Herrmann von Hermannsdorf (1748-1816), historyk kultury, radca dworu przy Izbie Sądowej w Wiedniu, zob. *Abhandlungen der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Bd. III, Prag 1818, s. 23-27.

⁴¹ Jan Peter Cerroni (1753-1826), prawnik, muzealnik, genealog, bibliograf, kolekcjoner rękopisów i antyków, pracował na Morawach i zajmował się historią literatury staroczeskiej. Zob. *Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů (asi 1800-2008)*, ed. L. Slaviček, Sv. 1, Praha 2016, s. 183.

mu przyjaciele, trudno natomiast uznać za wiarygodną informację, że po kasacie zakonu jezuitów Szersznik przejął⁴² założoną przez nich bibliotekę⁴³ liczącą kilkaset egzemplarzy. Po pierwsze nie było go wówczas w Cieszynie, a po drugie – co cenniejsze książki trafiły do Brna i Ołomuńca. Te, które zostały, przejęło formalnie upaństwowione gimnazjum, teraz zwane katolickim, były to jedynie pozycje o treści teologicznej i nie stanowiły dla eksjezuity większej wartości⁴⁴.

Szersznik, który powziął sobie za cel powołanie przy gimnazjum biblioteki godnej nowych czasów, początkowo utworzenia tego przybytku domagał się od władz szkolnych, niestety, jego apel nie przyniósł odzewu. Na początku 1781 roku zwrócił się do Urzędu Królewskiego w Opawie z propozycją zorganizowania podręcznej biblioteki dla nauczycieli w gimnazjum katolickim, w którym pracował. Po wstępnej akceptacji jego pomysłu przesłał listę 126 pozycji z filologii, filozofii, pedagogiki, historii, matematyki i geografii. Ta lista została jednak przez urzędników odrzucona⁴⁵. Trzy lata później, kiedy nastąpiło połączenie Śląska Austriackiego z Morawami, ponownie starał się o wzbogacenie biblioteki gimnazjalnej; w tym celu prefekt gimnazjum Anton Schneider wystąpił o przekazanie książek ze zlikwidowanych bibliotek klasztornych oraz duplikatów z innych bibliotek – także bez skutku⁴⁶. Szersznik promował czytelnictwo wśród swoich uczniów nawet podczas posiłków, kiedy to czytano fragmenty różnych dzieł⁴⁷.

Cieszyński prefekt dbał o powiększanie prywatnego księgozbioru na równi z tym, który próbował organizować przy gimnazjum katolickim w Cieszynie. Jak pisze Barbara Bieńkowska, „decyzja oddania własnych zbiorów do użytku publicznego dojrzewała powoli i wiele wskazuje na to, że była niejako wymuszona przez okoliczności”⁴⁸. Nie bez znaczenia był pożar miasta, który miał miejsce 6 maja 1789 roku i zniszczył to, co należało do zbiorów gimnazjalnych. Także prywatny księgozbiór Szersznika mocno ucierpiał, a ocalałe woluminy ze względu na niebezpieczeństwo kolejnej pożogi przechowywane były odtąd w nieoświetlonej

⁴² Zob. Wyrzens, *Życiorys*, s. 13.

⁴³ Jezuiti już w 1675 roku założyli w Cieszynie małą bibliotekę, którą dzięki baronowi Johannowi Friedrichowi Larischowi rozszerzono o nowe dzieła. Zbiory jezuitów powiększyły się też dzięki cieszyńskiemu proboszczowi i dziekanowi (od 1669) Alexandrowi Klayborowi, który ofiarował bibliotece 300 książek.

⁴⁴ Spyra, *Wprowadzenie*, s. 54. To, jakie ewentualnie egzemplarze trafiły do biblioteki Szersznika, będzie można stwierdzić po skatalogowaniu i opisanium proveniencji zbiorów.

⁴⁵ *Malo invidiam*, s. 351-358.

⁴⁶ Kudělka, *Leopold Jan Šeršnik*, s. 131-132. Najszerszej o zabiegach Szersznika i urzędowaniu biblioteki gimnazjalnej: A. Heinrich, *Geschichte der k.k. Scherschnick'schen Gymnasial-Bibliothek in Teschen*, „Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst”, 68 (1830) s. 533-536; 69 (1830) s. 546-548.

⁴⁷ Alois Kaufmann, który był uczniem Szersznika, wspominał, że czytano dzieła takich autorów, jak: Christian Weise (1642-1708), Joachim Heinrich Campe (1746-1818) czy Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811). Zob. A. Kaufmann, *Gedenkbuch der Stadt Teschen*, hrsg. I. Buchholz-Johannek, J. Spyra, t. 2, Cieszyn 2007, s. 258-259.

⁴⁸ B. Bieńkowska, *Leopold Jan Szersznik – fundator biblioteki publicznej w Cieszynie*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 143.

piwnicy⁴⁹. Rok później, 18 czerwca 1790 roku, prefekt zaproponował władzom, że przekaze na potrzeby uczniów swoją prywatną bibliotekę, liczącą kilka tysięcy dzieł, gromadził je przecież już podczas edukacji w szkołach jezuickich (w których spędził łącznie 16 lat). Zastrzegł jednak, by przekazany księgozbiór na zawsze pozostał w jego rodzinnym mieście. Ówczesne władze gubernialne w Brnie wyraziły zainteresowanie, ale jednocześnie mnożyły przeszkody, uważając zapewne, że koszty urządzenia takiej biblioteki są niepotrzebne. Pomimo czterech lat korespondencji pomiędzy Szersznikiem a urzędami, sporządzenia spisu książek (który ostatecznie ponoć do władz Gubernium Morawsko-Śląskiego nie dotarł)⁵⁰ i przedłożenia kosztorysu – sprawy nie posunęły się do przodu.

Przedsięwzięcie zaczęło być realizowane od 1800 roku, gdy postanowiono wznieść nowy budynek gimnazjalny, a Szersznik ustalił, że za obniżoną cenę kupi stary obiekt, by w nim urządzać bibliotekę i muzeum. Zobowiązał się ponadto do pokrycia kosztów funkcjonowania tej instytucji⁵¹. Ostatecznie na zabezpieczenie stworzonej przez siebie biblioteki Szersznik przekazał cały swój majątek, m.in. sprzedając posiadane ogrody ze wszystkimi zabudowaniami i obiektami oraz przylegające doń łąki⁵².

Pozwolenie na urządzenie biblioteki nadeszło wraz z dekretem cesarza Franciszka II Habsburga, wydanym 27 stycznia 1801 roku, w którym cesarz wyrażał zgodę na sprzedaż prefektowi gmachu gimnazjalnego po obniżonej cenie. Należy jednak podkreślić, że Szersznik przeznaczył na remont obiektu sumę pięciokrotnie większą⁵³. Jak wynika z zapisu donacyjnego z 1801 roku, tę datę uznał za początek swej fundacyjnej biblioteki publicznej. Czytamy w nim: „Leopoldus Joannes Scherschnik Regi Gymnasii et Cselestiani Contubernii Praefectus hanc Bibliothecam publico Teschinensii Urbis usui erexit et dotavit 1801”⁵⁴.

W 1808 roku prefekt przedstawił władzom projekt fundacji, której kształt ostatecznie został zatwierdzony dopiero dziesięć lat po śmierci darczyńcy⁵⁵. Kilka lat zajęły prefektowi kwestie zarządzania muzeum (i budowa nowego gmachu gimnazjalnego, którą sam kierował), jeszcze w latach 1812-1813 występował o zwrot kosztów związanych z nabyciem regałów bibliotecznych, szaf i żelaznych gablot. Jednocześnie nie ustawał w staraniach związanych z powiększeniem zbiorów bi-

⁴⁹ Zob. K. Szelong, *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szersznika. Zarys historyczny*, „Roczniki Biblioteczne”, 44 (2000) s. 89.

⁵⁰ Tamże, s. 91; Heinrich, *Geschichte der k.k. Scherschnik'schen Gymnasial-Bibliothek*, s. 535-536.

⁵¹ *Malo invidiam*, s. 358-363.

⁵² Zastrzegł jednak, że część dochodu pozyskanego z urządzonej tu strzelnicy ma być przeznaczona na zakup nowych książek.

⁵³ Szersznik zapłacił 800 florenów, natomiast remont kosztował go 6000 florenów, tylko 1000 florenów zwrócono mu w 1813 roku za gabloty i szafy biblioteczne. Zob. Spyra, *Leopold Jan Szersznik a sprawy szkoły*, s. 216.

⁵⁴ *Malo invidiam*, s. 177.

⁵⁵ Wpłynęły na to różne problemy związane z kwestionowaniem niektórych zapisów przez gubernium w Brnie, Zob. Spyra, *Leopold Jan Szersznik – nauczyciel, kolekcjoner, uczoney*, s. 16-17, 58-69.

biotecznych, chcąc pozyskać duplikaty książek z biblioteki liceum w Ołomuńcu, których ostatecznie nie otrzymał. Jego zbiory wyceniane były wówczas na 10 000 florenów⁵⁶.

Znamienne i często powtarzane stało się zdanie, które wygłosił na uroczystości wręczenia mu tytułu honorowego proboszcza oraz złotego krzyża w dniu 3 czerwca 1809 roku: „Do szkół przynależą książki i biblioteki, czy widzieliście aptekę bez lekarstw lub twierdzę bez amunicji i armat?”⁵⁷. Do studiowania literatury, zwłaszcza tej klasycznej, odwoływał się w swoich mowach szkolnych, podkreślając, że (...) do pojęcia doskonałej cnoty służy nade wszystko literatura (...). Tym, których przyciągnęła, wskazuje nie tylko umiejętność dobrego wysławiania się, ale i godnego życia; rozpala w naszych sercach ogień chwały, uczy, jaki splendor cnoty, jaka brzydota wad, pobudza do ukochania jednych, do ucieczki przed drugimi⁵⁸.

Sam Szersznik odczuwał niedostatek ksiąg, brakowało mu w Cieszynie także środowiska intelektualnego⁵⁹, do którego przywykł podczas pobytów w Pradze w latach 1768-1770 oraz 1771-1774. Zapewne liczył, że jego inicjatywa biblioteczno-muzealna nie tylko zostanie dostrzeżona i poparta, ale że spotka się z odzewem i pomocą ze strony innych znamienitych osób z rodzinnego miasta. Na początku tworzenia biblioteki publicznej określił przekazywany zasób jako niezbyt wielki, ale nie do pogardzenia, i określił go jako „Liborum quidem mihi non magnus numerus, nam flammis 1789 plurimi una cum omni historico apparatus (...). Sed tamen non vilipendendus”⁶⁰.

Zbiory w organizowanej bibliotece rozmieszczał według systemu działowego umożliwiającego orientację w księgozbiornie, ostatecznie został on podzielony na 27 grup tematycznych i formalnych: Biblia, Interpretes, Patres, Concilia, Theologi, Ascetae, Concionatores, Iuris periti, Philosophi, Medici, Historiae naturalis scriptores, Oeconomici, Matematici, Historici sacri, Historici prophani, Geographi, Historici litterari, Bibliographi, Antiquitates typographicae, Antiquitates Romanae et Graecae, Lexica, Grammatici, Critici et Pedagogici, Poetae, Rhetores, Polygraphi, Manuscripti, w okresie późniejszym dodano jeszcze trzy inne: Mixti, Musici oraz Brevire i Gebethbuchen⁶¹. Niemal czterometrowe klasycyzujące 33 regały biblioteczne z drewna orzechowego, zgromadzone w dwóch salach (oraz

⁵⁶ *Malo invidiam*, s. 232-234, 363-384.

⁵⁷ „Zu Schulen gehören Bücher und Bibliotheken, oder sie sehen einer Apotheke ohne Arzneyen, oder einer Feste ohne Munizion und Kanonen gleich”, w: *Malo invidiam*, s. 226.

⁵⁸ L.J. Szersznik, *Sermo in prelezione classium. De praestantia studiorum humanitorum/ Wstęp do prelekcji klasy. O przewadze studiów humanistycznych*, w: *Mowy szkolne ks. Leopolda Jana Szersznika*, ed. I. Panic, Cieszyn 2003, s. 27.

⁵⁹ List do Jana Jakuba Czikanna z 1807 roku, w: *Malo invidiam*, s. 299-303.

⁶⁰ List do Stanisława Wydry (1741-1804) z 23 kwietnia 1801 roku, w: tamże, s. 253.

⁶¹ Szelong, *Proces ewidencji*, s. 92-93. Autor artykułu wskazuje także na metodyczne braki Szersznika i jego następców w zakresie fachowej inwentaryzacji zbiorów. Ogólnie: Z. Gaca-Dąbrowska, *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w.*, „Studia o Książce”, 12 (1982) s. 67-87; K. Migoń, *Bibliologia w świecie*, w: *Wiedza o książce w nauce i dydaktyce*, red. M. Kisilowska, J. Puchalski, D. Kuźmina, Warszawa 2000, s. 10-26; tenże, *Nauka*

osobno czytelnia), miały po 9 półek, a dzieła układano na nich od największych na dole do najmniejszych u góry. Katalogowanie zbiorów nie przynosiło prefektowi przyjemności, uważał je za nadmiernie czasochłonne, toteż prace nie postępowały szybko i ostatecznie nie zdążył ze wszystkim przed swoją śmiercią w 1814 roku. Zamierzał dla każdego działu przygotować osobny katalog alfabetyczny, a dla poszczególnych regałów odrębne repetytorium topograficzne. Jak pisze Krzysztof Szelong, dyrektor Książnicy Cieszyńskiej, w której obecnie znajduje się księgozbiór prefekta, Szersznik zinwentaryzował i skatalogował 19 działów, dla 5 przygotował repetytoria⁶², nie zajmowało go jednak katalogowanie rzeczowe (poza wyjątkami), co wskazywało, że praca odstawała od nowych standardów dotyczących teoretyczno-praktycznych wyznaczników⁶³. O trudnościach z przygotowaniem katalogów donosił Janowi Jakubowi Czikanowski, z którym intensywnie korespondował⁶⁴.

Jego pasja wiedzy i zamiłowanie bibliofilskie zaowocowały księgozbiorem, który pod koniec życia liczył 7296 dzieł w 11 099 woluminach, 147 rękopisów w 207 woluminach, 159 map, 325 rycin, do tego 220 duplikatów przeznaczonych na sprzedaż i tyleż prac samego Szersznika oraz 30 nieaktualnych podręczników szkolnych⁶⁵. Po śmierci fundatora, zgodnie z zapisem Szersznika, bibliotekę miała zajmować się fundacja, o czym w dalszej części tekstu.

Co kolekcjonował

Biblioteka i jej zbiory nie miały charakteru kolekcjonerskiego (choć Szersznik starał się, zwłaszcza jeśli chodzi o najstarsze druki, by posiadać ich jak najwięcej), ale była warsztatem służącym do kształcenia uczniów i pracy naukowej fundatora⁶⁶. Najkrócej można powiedzieć, że gromadził te dzieła, które były dla niego interesujące i pozwalały na poszerzanie horyzontów, starał się też skompletować uniwersalny kanon lektur ówczesnego człowieka uczonego⁶⁷. Co najistotniejsze, budował bibliotekę „ponad podziałami”, nie było dla niego istotne, jakiego wyznania jest autor, skąd pochodzi, czy jakie poglądy reprezentuje – najważniejsza była wartość merytoryczna treści. Oczywiście, gromadził też dzieła autorów katolickich, w tym zwłaszcza jezuickich, albowiem jezuitą czuł się do końca swojego życia.

o książce. *Zarys problematyki*, Wrocław 1984; J. Puchalski, *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945-2015*, „Roczniki Biblioteczne”, 60 (2016) s. 97-139.

⁶² Szelong, *Proces ewidencji*, s. 95.

⁶³ Instrukcja z 1778 roku, zob. F. Grassauer, *Handbuch für österreichische Universitäts- und Studien-Bibliotheken sowie für Volks-, Mittelschul- und Bezirks-Lehrerbibliotheken*, Wien 1883, s. 36.

⁶⁴ *Malo invidiam*, s. 239-350; Kudělka, *Korespondence*, s. 285-287.

⁶⁵ Szelong, *Biblioteczne zbiory*, s. 42.

⁶⁶ Zawartość zbiorów Szersznika jako bazy badań śląskoznawczych wysoko ocenił Jelko Peters. Zob. J. Peters, *Die Handschriften- und Buchbestände zur Geschichte und Kultur Schlesiens in den Teschner Bibliotheken*, w: *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim. Rola kulturalna i przedmiot badań*, red. R. Gładkiewicz, Cieszyn 1997, s. 120-130.

⁶⁷ Bieńkowska, *Leopold Jan Szersznik*, s. 146.

O tym, że zależało mu na poznawaniu najnowszego dorobku kultury i nauki, świadczy prenumerata czasopism z całej Europy⁶⁸.

Wspomniano już, że zbiory biblioteczne Szersznik podzielił na 27 grup odnoszących się do poszczególnych tematów; najwięcej pozycji, bo 576, liczył dział poświęcony dziełom historyków świeckich. Drugim był ten, gdzie umieścił dzieła poetów (432 pozycje), następnie matematyków i teologów (każdy po 386 pozycji), a później filozofów, prawników, ekonomistów, przyrodników, gramatyków, geografów, mówców, lekarzy, ascetów, dzieła dotyczące paleontologii. W przybliżeniu zgromadził około 200 dzieł pedagogów i podobną liczbę opracowań historyków kościoła, oraz o 20 mniej – kaznodziejów. Starożytności greckie i rzymskie liczyły 160 pozycji, a wytwory historyków literatury 150. Do tego dochodziły słowniki, wydawnictwa seryjne i periodyczne, dzieła bibliografów, komentatorów Biblii, ojców Kościoła, te które dotyczyły soborów i synodów, Biblii i manuskrypty⁶⁹.

Nie sposób w jednym artykule omówić dokładnie poszczególnych działów, czy wymienić autorów, których prace znalazły się na półkach biblioteki Szersznika. Myślę jednak, że przywołanie niektórych nazwisk pozwoli na ogląd otwartości intelektualnej założyciela. Były tam zatem pisma: Lutra i św. Tomasza z Akwinu, Kartezjusza i Pascala, Leibniza i Diderota, Woltera, Kanta i Locke'a, Rousseau i Komenskigo, ale także pisma Kopernika, Galileusza, Linneusza, Bacona, Newtona i innych. Wiele książek dotyczyło dziejów Polski, były też dzieła polskich autorów. Jak pisze K. Szelong: „należy wymienić wśród nich prace Sapięhy, Starowolskiego, Strykowskiego, Kromera, Rubinkowskiego, Zawadzkiego, Łubieńskiego, Kochanowskiego, Kobierzyckiego, Długosza, Orzechowskiego czy Paprockiego”⁷⁰, ale polonica stanowiły w sumie około 2% całości księgozbioru. Pod względem językowym dominowały dzieła niemieckie, łacińskie, a także francuskie i angielskie.

Co rozumiało, wiele pozycji w bibliotece dotyczyło tematyki religijnej (około 20%), ale także piśmiennictwa z zakresu nauki o książce, były to bibliografie, katalogi, poradniki, opracowania na temat historii drukarstwa. Duża część zbiorów dotyczyła literatury pedagogicznej, w tym historii wychowania, na półkach znajdowała się literatura dla dzieci i młodzieży, podręczniki szkolne, a nawet publikacje na temat wychowania fizycznego i seksualnego. To co najistotniejsze to fakt, że do zasobu biblioteki cieszyński prefekt w przemyślany sposób starał się włączać pozycje najważniejsze w danej dziedzinie, reprezentujące najnowsze ustalenia naukowe albo opcje światopoglądowe, bez względu na wyznanie autorów, co potwierdzają dotychczasowe badania.

Zawartości biblioteki sporo uwagi poświęcił już jego następca, pierwszy kustosz zbiorów szersznikowskich Albin Heinrich, po nim J. Wytrzens oraz tacy autorzy

⁶⁸ Ponad 50 tytułów odnoszących się do różnych dziedzin nauki można znaleźć w: Kudělka, *Leopold Jan Šeršnik*, s. 141-142.

⁶⁹ Bieńkowska, *Leopold Jan Szersznik*, s. 147-148.

⁷⁰ Szelong, *Biblioteczne zbiory*, s. 47.

jak Alodia Kawecka-Gryczowa⁷¹, Maria Pawłowiczowa⁷² czy B. Bieńkowska, a poszczególnym fragmentom zbiorów także Grzegorz Chromik (rękopisy i druki niemieckie)⁷³, Tadeusz Sławek (druki angielskie i francuskojęzyczne)⁷⁴ oraz Jolanta Sztuchlik i Jadwiga Picha (literatura medyczna)⁷⁵. Pomimo tego, że biblioteka liczy sobie przeszło dwa wieki, to jej zbiory ciągle zaskakują. Tak stało się w marcu 2014 roku, kiedy J. Sztuchlik z Działu Zbiorów Specjalnych Książnicy Cieszyńskiej „odkryła”⁷⁶ najstarsze, pochodzące z września 1522 roku, wydanie Nowego Testamentu w przekładzie Lutera, wydrukowane w Wittenberdze staraniem Lucasa Cranacha Starszego i Christiana Döringa w drukarni Melchiora Lottera. Zdobią je drzeworytowe ilustracje Lucasa Cranacha Starszego⁷⁷.

Najszerze badania nad życiem i działalnością Szersznika prowadzili M. Kudělka, Janusz Spyra i Szelong. To oni zwrócili uwagę na środowisko Szersznika, jego mentorów, współpracowników, przyjaciół, a było ich wielu w różnych częściach Europy. Głównie byli to uczeni, począwszy od F. Zeno, który uczył go w Ołomuńcu, przez Františka Martina Pelcla, Stanislava Vydrę, Josefa Heřmana, po Agapita Gallaša, Johanna Franza Hermanna von Herrmannsdorfa i Cerroniego; w gronie tym należy umieścić także: J.J. Czikanna, J.J. Diesbacha i F. Pubičkę, Eliasa Sandricha-Athanasiusa, Josefa Wussina, Josefa Karla Schippa, Augusta Schramma i wielu innych. Książki do założonej przez Szersznika biblioteki przesyłali wspomniani Cerroni i Hermansdorf. Biblioteczne zbiory zasilali także cieszyńscy mieszczaństwo i lokalna szlachta, a także urzędnicy i przebywający w mieście oficerowie, a ponieważ prefekt odnotowywał nazwiska darczyńców, można wśród nich znaleźć: Ignazego Chambręza, Adama Nechaya, Carla Altera, Franza Bartla, Franza Ignaza Kohlassa i wielu innych. Pojawiają się też nazwiska cieszyńskich rodów szlacheckich, jak: Prażmowie, Larischowie, Goczałkowscy, Skrbeńscy, Beesowie,

⁷¹ A. Kawecka-Gryczowa, *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*, „Zaranie Śląskie”, 12 (1936) s. 83-96.

⁷² M. Pawłowiczowa, *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*, „Roczniki Biblioteczne”, 32/1 (1988) s. 207-226 (i inne prace tej autorki).

⁷³ G. Chromik, *Niemieckie rękopisy i druki ks. Leopolda Jana Szersznika w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 114-137.

⁷⁴ T. Sławek, *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika, w: 190 lat założenia*, s. 69-79.

⁷⁵ J. Sztuchlik, J. Picha, *Literatura medyczna w zbiorach cieszyńskich lekarzy i farmaceutów XVIII/XIX wieku na podstawie zapisów proweniencyjnych w Bibliotece Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*, „Medycyna Nowożytna”, 9 (2002) z. 1-2, s. 165-176.

⁷⁶ Księga nie posiadała karty tytułowej i dlatego pozostawała nierozpoznana; 217-stronicowy wolumin o wymiarach 31 na 21 cm wydrukowany został gotycką czcionką i zawierał całostronicowe, drzeworytowe ilustracje oraz inicjały o charakterze figuralnym. Oprawiony był w nieuszywniony brązowy pergamin.

⁷⁷ J. Sztuchlik, *Odnaleziona Biblia wrześniowa*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”, 1-2 (2015) s. 48-51.

Cselestowie⁷⁸. W 1809 roku, po śmierci luterańskiego superintendenta Jana Traugotta Bartelmusa, Szersznik wszedł w posiadanie 700 książek z jego biblioteki⁷⁹.

Eksjezuista śledził także katalogi księgarskie i aukcyjne, licytował np. książki u Birkenstocka w Wiedniu, gdzie w 1812 roku zakupił 13 cennych manuskryptów i druków⁸⁰, kupował też pozycje z wrocławskich spisów licytacyjnych. O książki zabiegał nieustannie, przeznaczając na nie swoje uposażenie i dodatkowe środki pieniężne. Te, które trafiały do jego rąk, opatrywał exlibrisem.

Nadmienić należy, że po powrocie do Cieszyna Szersznik, mimo iż znacznie bardziej zainteresowany był gromadzeniem książek niż rękopisów, to w miarę możliwości pozyskiwał również te ostatnie. Dokumentują to zachowane w jego zbiorach manuskrypty, które bezpośrednio po śmierci cieszyńskiego prefekta spisał jego następca – pierwszy kustosz opisywanych zbiorów, czyli A. Heinrich⁸¹. Dzieńców najstarszych rękopisów o średniowiecznej proveniencji zostało szczegółowo opisanych przez Mariana Zwiercana⁸². Zespół archiwalny skrótowo omówili m.in. Idzi Panic⁸³ i Anna Rusnok⁸⁴.

Exlibris

Kiedy dokładnie powstał exlibris Szersznika, który prefekt umieszczał w poszczególnych woluminach biblioteki, nie wiadomo, z reguły datuje się go na końcowe lata XVIII wieku (tak Viktor Karger⁸⁵, a za nim Edward Chwalewik⁸⁶). Jednak widniejący na odbitkach dolny napis: „Ex Bibliotheca Leop. Joann. Schersznik” sugeruje na istnienie już pewnej instytucji (Bieńkowska⁸⁷). Z drugiej strony wyobrażenie wnętrza biblioteki z symetrycznie umieszczonymi regałami nie odpowiada faktycznemu wyglądowi szersznikowskich regałów. Zapewne więc

⁷⁸ Kudělka, *Leopold Jan Šeršnik*, s. 135-137.

⁷⁹ Kudělka pisze, że dostał 600 książek, zob. tamże, s. 136; natomiast K. Szelong, *Biblioteczne zbiory*, s. 44 stwierdza, że nabył wówczas ponad 700 tomów. Rację ma drugi badacz, czego dowodzi list Szersznika do Czikkana z 27 grudnia 1800 roku, zob. *Malo invidiam*, s. 333.

⁸⁰ Szelong, *Biblioteczne zbiory*, s. 43.

⁸¹ A. Heinrich, *Repertorium codicum manuscriptorum in caesareo-regia Bibliotheca Scherschnickiana Teschinerii*, red. R. Gładkiewicz, Wrocław 2003.

⁸² *Katalog średniowiecznych rękopisów Książnicy Cieszyńskiej*, oprac. M. Zwiercan, Wrocław 2003.

⁸³ I. Panic, *Zespół archiwalny biblioteki księdza Leopolda Szersznika, w: 190 lat założenia*, s. 61-67.

⁸⁴ A. Rusnok, *Rękopiśmienne źródła do badań nad biografią i dorobkiem Leopolda J. Szersznika w zbiorach cieszyńskich*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 100-113.

⁸⁵ V. Karger, *Unbekannte Scherschnik-Erinnerun. Ein Nachwort zu Leopold Scherschnik's hundertstem Todestag*, „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens”, 16 (1921) s. 129-130.

⁸⁶ E. Chwalewik, *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1, Warszawa-Kraków 1926, s. 52.

⁸⁷ Bieńkowska, *Leopold Jan Szersznik*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 139. Datacja exlibrisu na koniec XVIII wieku znajduje się również na znaczku pocztowym wydanym w 2018 roku, na którym zreproduковано księgoznak.

exlibris powstał bezpośrednio po 1801 roku, czyli w momencie, kiedy prywatny księgozbiór Szersznika przekształcał się, przez jakiś czas głównie w zamyśle fundatora, w zbiory publiczne.

Górny napis: „Malo invidiam quam misericordiam” zamyka główną rycinę, na której widzimy wewnątrz biblioteki z symetrycznie umieszczonymi regałami po prawej i lewej stronie. Na środku pomieszczenia znajduje się stół z dwoma globusami, za którymi wyrytowano ścianę zwieńczoną kartuszem z tarczą, z widniejącym na niej wizerunkiem stojącego na dwóch łapach wilka. Znaczenie symboliczne tego zwierzęcia ma w naszej kulturze zróżnicowaną recepcję: może oznaczać okrucieństwo, ale też odwagę. W chrześcijaństwie wilk stał się znakiem wszelkich negatywnych cech, takich jak chciwość, rozpusta i przebiegłość, w Biblii wielokrotnie wymieniany był jako symbol herezji i grzechu – dlatego zatem prefekt przejął i umieścił ten symbol? Zapewne miało to związek z zakupem kamienicy (nad której portalem umieszczony był podobny emblemat)⁸⁸, przez dziada od strony matki, burmistrza Leopolda Gottlieba Polzera, od dziekana Henryka Samuela Wolfa, do którego wcześniej należała kamienica, i stąd zapewne wizerunek zwierzęcia – wilka skaczącego w lewą stronę, zwanego też w heraldyce pozdrawiającym⁸⁹. Był to zatem „herb” mówiący, nawiązujący do nazwiska właściciela. Chciałoby się jednak znaleźć inne wytłumaczenie i celowość umieszczenia symbolu wilka, dlatego odniosę się do przekazu, według którego wilk oznacza nauczyciela – tego, który odnajduje i wskazuje odpowiednią drogę, a jako wędrowiec odkrywa nieznane ścieżki i przynosi nowe nauki, dzieli się mocą⁹⁰. I nawet jeśli takie znaczenie symboliki mogło być obce ówczesnym, to uznajmy, że „podprogowe” oddziaływanie symbolu naznaczyło działalność prefekta.

Po śmierci fundatora

Szersznik zabezpieczył zbiory, ustanawiając w swoim testamencie fundację, którą powołano dopiero dziesięć lat po śmierci prefekta, czyli w 1824 roku. Kuratorami Fundacji Szersznika zostali Johann Krischker – radca Sądu Ziemskiego – oraz Alois Kaufmann, cieszyński burmistrz. Z biblioteki nadal korzystali uczniowie i inni mieszkańcy Cieszyna, a w 1817 roku placówkę zaszczylił swoją wizytą

⁸⁸ Węgary o czworokątnym przekroju podtrzymują półkolisty łuk, którego podłucze wypełnia kuta, ażurowa dekoracja. Powyżej znajduje się barokowy kartusz zdobiony ornamentem małżowinowo-chrzastkowym z zamkniętym – w owalnym obramieniu – wyobrażeniem wspiętego wilka, w heraldyce zwanego też pozdrawiającym. Na powierzchni zwornika wyryto napis, który mówi, że budynek wznosił Henryk Samuel Wolf, odnowił go Leopold Innocenty Polzer w roku 1730. Autorem treści tej inskrypcji był zatem dziadek ks. Szersznika i burmistrz Cieszyna w latach 1735-1750. Zob. I. French, *Kamienne perły księdza Szersznika*, „Wiadomości Ratuszowe”, 3 (2020) s. 24. Szerzej: V. Karger, *Unbekannte Scherschnik-Erinnerung*, s. 126-133.

⁸⁹ Znajduje się też w herbach inflanckich baronów Wolff, rodów von Wolffeld, von Wulff i von Wolffenschild oraz szwajcarskiej rodziny Wolf. Zob. C.A. Klingspor, *Baltisches Wappenbuch*, Stockholm 1882, s. 129.

⁹⁰ Taka symbolika wilka występuje u Siuksów, zob. *Wolves, behavior, ecology and conservation*, red. L.D. Mech, L. Boitani, Chicago-London 2003, s. 289-305; I. Wierzbowska, *Koegzystencja wilków i ludzi*, „Dzikie Życie”, 6 (2011) nr 204, s. 21-22.

cesarz Franciszek I. Opiekę nad zbiorami powierzono Heinrichowi, który powiększył księgozbiór o prawie dwa tysiące woluminów. Kiedy w 1831 roku Heinrich dostał posadę w akademickim gimnazjum w Brnie, kustoszem i bibliotekarzem został Karol Schwarz, pozostając nim do 1862 roku, po czym opiekę nad zbiorami przekazano jego następcy – Josefowi Christowi. Kilku kolejnych bibliotekarzy nie przejawiało pasji poprzedników, dopiero Wytrzens, obejmując w 1883 roku funkcję bibliotekarza, kustosza i skarbnika Fundacji, starał się o właściwe kierowanie instytucją. Niestety, stan budynku pogarszał się, dlatego w 1898 roku wstrzymano wypożyczanie książek. Nie powiodły się plany wybudowania dla biblioteki i muzeum nowego obiektu i uchwałą Rady Miasta Cieszyna z 12 stycznia 1914 roku zbiory włączono do Muzeum Miejskiego, zastrzegając, że eksponaty pozostaną własnością Fundacji Szersznika. Po podziale Cieszyna w 1920 roku zbiory w całości znalazły się po polskiej stronie granicy. Dopiero w 1934 roku zaczęto przenosić zbiory Szersznika do gmachu Muzeum i wówczas okazało się, że nie odnaleziono 1249 pozycji w 1839 woluminach, braki stwierdzono również w rękopisach i inkunabułach.

Z chwilą włączenia zbiorów do Muzeum Miejskiego zakończył się ich niezależny byt, ale nie skomplikowane losy. Pod koniec wojny znaczną część księgozbioru Niemcy wywieźli na Zaolzie i Morawy, a w końcu trafiły do Pragi. Do Cieszyna wróciły dopiero w 1962 roku, i weszły w skład powołanego w 1959 roku Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej z siedzibą w Cieszynie, który od 1988 roku podlegał Miejskiej Bibliotece Publicznej w Cieszynie.

Dnia 1 stycznia 1994 roku rozpoczęła swą działalność Książnica Cieszyńska, w której możemy dziś oglądać zabytkową bibliotekę ks. Szersznika. W specjalnej przeszklonej sali możemy zobaczyć dębowe regały z kilkunastoma tysiącami książek, w tym białe kruki zebrane przez proboszcza. Wśród rękopiśmiennych kodeksów znajdują się m.in.: pochodzące z XIII wieku *Libri Decretalium*, tzw. *Prorocy cieszyńscy* – husyckie tłumaczenie ksiąg prorockich i Nowego Testamentu z lat 1419-1439; XV-wieczny miniaturowy modlitewnik na pergaminie, ozdobiony pięcioma wysokiej klasy iluminacjami, który – według tradycji – należeć miał do ostatniej piastowskiej księżnej cieszyńskiej Elżbiety Lukrecji (zm. 1653); *Graduał Maryjny* z przełomu XV i XVI wieku, zawierający m.in. zapis nutowy *Bogurodzicy*, czy pochodzące z XV-XVI wieku *De Architectura libri Decem* Witruwiusza. Wśród druków na wyróżnienie zasługują np.: *Etymologiae* Izydora z Sewilli (Augsburg 1472), *Quaestiones de duodecim Quodlibet* Tomasza z Akwinu (Norymberga 1474), niemieckojęzyczne wydanie *Gesta Romanorum* (Augsburg 1489), *Lexicon Graeco-Latinum* Johanna Crastona (Wenecja, Aldus Manuciusz, 1497), *De genealogia deorum* Giovanniego Boccaccia (Wenecja 1511), *Vier Bücher der Ritterschaft* Wegecjusza (Augsburg 1534), *Historia animalium* Konrada Gesnera (Zurych 1551), wiele XVI-wiecznych wydań sławnych dzieł Erazma z Rotterdamu, Filipa Melanchtona i Lutra, a także: *Geographica* Strabona (Bazylea 1539), *Geographia universalis* Ptolemeusza (Bazylea 1542), *Germania Antiqua* Filipa Cluvera (Lejda, L. Elsevier, 1616) czy *Novus Atlas* Wilhelma i Jana Blaeu'ów. Są tu także polonica, np. jeden z dwóch zarejestrowanych egzemplarzy dzieła Henryka Bullingera *Krótkie opisanie wiary świętej* (w tłumaczeniu i edycji

Macieja Wierzbęty) oraz jeden z najrzadszych polskich pierwodruków cieszyńskich, czyli *Modlitwy z włoskiego przetłumaczone na język niemiecki, a z niemieckiego na ten, który jest w Xionżenstwie Tiessynskim zwyczajny* (Brno 1788)⁹¹.

Zakończenie

Czy nie przerysuję zasług jezuitę, nazywając Szersznika mecenasem Cieszyna? Wypada wszak uwzględnić, że choć szlachty na Śląsku Cieszyńskim było mało, to jednak zasoby finansowe tej grupy były nieporównywalne do majątku, którym dysponował cieszyński prefekt. Mimo to właśnie donacja ustanowiona przez Szersznika, czasami kłopotliwa ze względu na utrzymanie zbiorów, do dziś stanowi niezaprzeczalną wartość miasta, tworząc element, składający się na *genius loci* tego miejsca, i pomimo wielu podobnych przybytków na próżno szukać w Polsce analogicznego przykładu⁹². Po możliwych zostały w Cieszynie pałace i budynki, ale zbierane przez szlachtę artefakty, w postaci obrazów, ksiąg i wyrobów rzemieślniczych, powędrowały głównie w ręce ich prywatnych spadkobierców. Szersznik myślał o mieszkańcach i o mieście, w którym przyszło mu żyć, choć – tak naprawdę – nie miał tu sobie równych sercem, umysłem i oddaniem⁹³. Wyróżnia się także na tle innych oświeceniowych fundatorów bibliotek publicznych, choć spełnia wszystkie warunki, jakie Anna Żbikowska-Migoń nakreśliła dla procesu przechodzenia od księgozbioru prywatnego do biblioteki publicznej w czasach oświecenia⁹⁴. Jednak poza tym jego instytucjonalną spuściznę charakteryzuje mocny walor edukacyjny, a także naukowy. Zarówno biblioteka, jak i zbiory muzealne stanowiły dla Szersznika nie tylko narzędzie własnej pracy badawczej, ale także przemyślaną i uporządkowaną skarbnicę uniwersalnej ludzkiej wiedzy, na wzór dawnych konceptów Jana Amosa Komeńskiego, którego osobiście cenil⁹⁵.

Na koniec należy podkreślić jeszcze jeden element, który mimo upływu kolejnych dwu wieków nie ulega przedawnieniu. Jak chciał prefekt, umieszczając w 1782 roku na fasadzie pogimnazjalnego budynku inskrypcję: „Psyches iatreion”,

⁹¹ *Biblioteka Leopolda Jana Szersznika*, https://kc-cieszyn.pl/strona_glowna/zbiory/kolekcje-zabytkowe/biblioteka-leopolda-jana-szersznika (dostęp: 11.10.2021).

⁹² B. Bieńkowska, H. Chamera, *Tysiąc lat książek i bibliotek w Polsce*, Wrocław 1992; U. Paszkiewicz, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku*, w: *Księgozbiory instytucjonalne w układzie topograficznym*, Warszawa 1990; B. Kosmanowa, *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 16 (1980) s. 47-78; K. Bednarska-Ruszajowa, *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVII-XX wieku. Rekonesans źródłowy*, Kraków 2003; A. Hamryszczak, *Prace Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych w zakresie dokumentowania zbiorów bibliotek klasztornych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 99 (2013) s. 19-28.

⁹³ Zob. J. Spyra, *Środowisko intelektualne Cieszyna w czasach Leopolda J. Szersznika*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 48-66.

⁹⁴ A. Żbikowska-Migoń, *Od księgozbioru prywatnego do biblioteki publicznej: XVIII-wieczne programy i realizacje*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, s. 17-18.

⁹⁵ *Malo invidiam*, s. 303. Por. A. Tokarska, *Biblioteki nauczycielskie w XIX wieku na tle światowej bibliotekarstwa*, „Studia Bibliologiczne”, 12 (2000) s. 68-85.

biblioteka stała się lecznicą dusz⁹⁶, inaczej mówiąc – miejscem, w którym można było zażywać lekarstw doskonalących duszę i umysł.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Szersznik Leopold Jan, *Problema ex historia Slavica utrum Wilzi, Serbi aut Sorabi, Slavonice dicti Srbi ab Albi et regionibus Germaniae profecti sint in Croatiam et Dalmatiam an ex Illyrico venerint in Germaniam*, Lipsk 1773.

Szersznik Leopold Jan, *Über den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clemen-tinischen Collegium zu Prag*, w: *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*, t. 2, Prag 1776, s. 258-286.

Opracowania

Bednarska-Ruszajowa Krystyna, *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVII-XX wieku. Rekonesans źródłowy*, Kraków 2003.

Bednarska-Ruszajowa Krystyna, Pirożyński Jan, *Forschungsstand zur Geschichte polni-scher Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert*, „Wolfenbütteler Notizen zur Buchge-schichte”, 1 (1993/1994) s. 37-51.

Bednarska-Ruszajowa Krystyna, *Uczyć, bawić, wychowywać. Książka i jej funkcja spo-łeczna w Polsce w okresie Oświecenia*, Kraków 2004.

Bieńkowska Barbara, Chamerska Halina, *Tysiąc lat książek i bibliotek w Polsce*, Wrocław 1992.

Bieńkowska Barbara, *Leopold Jan Szersznik – fundator biblioteki publicznej w Cieszynie*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 138-149.

Bogus Marzena, *Duchowni w szkołach w długim XIX wieku – modernizacja czy regres?*, w: *Modernizace cirkve od zrušení jezuitského řádu do II. Vatikánského koncilu*, red. M. Vařeka, A. Zařický, Ostrava 2018, s. 83-99.

Bogus Marzena, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku*, Czeski Cieszyn-Częstochowa 2013.

Bogus Marzena, *Szersznik w Cieszynie i Kluk w Ciechanowcu, czyli o pierwszych muze-ach księży, a nie książąt, na ziemiach polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościel-ne”, 107 (2017) s. 53-77.

Bogus-Spyra Marzena, *The reforms of the elementary school system in Austrian Silesia (from Maria Teresa's bills to 1869)*, w: *The Habsburg Monarchy, Silesia, and the Po-lish-Lithuanian Commonwealth in 1526-1763: politics, culture, and legacy*, red. O. Świerkot, F. Wolański, Wrocław 2020, s. 7-19.

Chromik Grzegorz, *Dzieje gimnazjum katolickiego w Cieszynie w świetle pism ks. Leopolda Jana Szersznika*, w: *Książka, biblioteka, szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Spyra, Cieszyn 2001, s. 154-166.

⁹⁶ W czasach hellenistycznych inskrypcja widniała na wejściowym portalu Biblioteki Aleksan-dryjskiej, adaptacja pojawiła się na frontonie Biblioteki Królewskiej w Berlinie z 1780 roku w po-staci „nutrimentum spirytus” (pokarm dla ducha).

- Chromik Grzegorz, *Niemieckie rękopisy i druki ks. Leopolda Jana Szersznika w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 114-137.
- Chwalewik Edward, *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1, Warszawa-Kraków 1926.
- Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. I. Panic, t. II-V, Cieszyn 2010-2013.
- French Irena, *Kamienne perły księdza Szersznika*, „Wiadomości Ratuszowe”, 3 (2020) s. 24.
- Gaca-Dąbrowska Zofia, *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w.*, „Studia o Książce”, 12 (1982) s. 67-87.
- Gawrecká Marie, *Geschichtspflege, historische Vereine und Museen in Österreichisch-Schlesien vor dem Ersten Weltkrieg*, w: *Institutionen der Geschichtspflege und Geschichtsforschung in Schlesien von Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, red. J. Bahlcke, R. Gercke, Weimar-Wien 2017, s. 341-364.
- Golik-Prus Aleksandra, *Przedmowa Leopolda Jana Szersznika do De Re Coquinaria Apicjusza*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 68 (2018) s. 61-70.
- Grassauer Ferdinand, *Handbuch für österreichische Universitäts- und Studien-Bibliotheken sowie für Volks-, Mittelschul- und Bezirks-Lehrerbibliotheken*, Wien 1883.
- Grzebień Ludwik, *Duchowa sylwetka Leopolda Jana Szersznika SJ*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 129-137.
- Hamryszczak Artur, *Prace Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych w zakresie dokumentowania zbiorów bibliotek klasztornych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 99 (2013) s. 19-28.
- Heinrich Albin, *Geschichte der k.k. Scherschnik'schen Gymnasial-Bibliothek in Teschen*, „Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst”, 68 (1830) s. 533-536; 69 (1830) s. 546-548.
- Heinrich Albin, *Repertorium codicum manuscriptorum in caesareo-regia Bibliotheca Scherschnickiana Teschinii*, red. R. Gładkiewicz, Wrocław 2003.
- Hejnic Josef, *Balbinova cesta za antikou*, „Listy filologické. Folia philologica”, 4 (1974) s. 217-234.
- Hradecký rukopis. Sborník českých veršovaných skladeb z druhé poloviny 14. Století*, ed. B. Havránek, Praha 1969.
- International Dictionary of Library Histories*, ed. D.H. Stam, London-New York 2001.
- Karger Viktor, *Unbekannte Scherschnik-Erinnerung. Ein Nachwort zu Leopold Scherschnik's hundertstem Todestag*, „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens”, 16 (1921) s. 126-133.
- Katalog średniowiecznych rękopisów Książnicy Cieszyńskiej*, oprac. M. Zwiercan, Wrocław 2003.
- Kaufmann Alois, *Gedenkbuch der Stadt Teschen*, hrsg. I. Buchholz-Johanek, J. Spyra, t. 2, Cieszyn 2007.
- Kawecka-Gryczowa Alodia, *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*, „Zaranie Śląskie”, 12 (1936) s. 83-96.
- Klingspor Carl Arvid, *Baltisches Wappenbuch*, Stockholm 1882.
- Kosmanowa Bogumiła, *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 16 (1980) s. 47-78.

- Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998.
- Książka, biblioteka, szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego, red. J. Spyra, Cieszyn 2001.
- Kudělka Milan, *Korespondence Leopolda Jana Šeršníka s J.P. Cerronim a J.J. Czikanem*, „Slezský sborník”, 51 (1953) s. 260-288.
- Kudělka Milan, *Leopold Jan Šeršník 1747-1814, Život a dílo*, Ostrava 1957.
- Linda Jaromír, *Zpráva o průzkumu archivních a knižních fondů se vztahem k Leopoldovi Janu Scherschnikovi v Hradci Králové a v Praze*, w: Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 83-99.
- Litak Stanisław, *Historia wychowania*, t. 1, Kraków 2004.
- Londzin Józef, *Historja Generalnego Wikariatu w Cieszynie*, Cieszyn 1926.
- Makowski Mariusz, *Dorobek Leopolda J. Szersznika w dziedzinie nauk przyrodniczych*, w: Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 178-189.
- Maleczyńska Kazimiera, *Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań – problematyka – postulaty badawcze*, w: 500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9-11 X 1975 Wrocław, red. K. Maleczyńska, Wrocław 1978, s. 215-230.
- Malo invidiam quam misericordiam. Wybór pism i dokumentów dotyczących Leopolda Jana Szersznika*, wyd. J. Spyra, G. Chromik, Cieszyn 2014.
- Migoń Krzysztof, *Bibliologia w świecie*, w: *Wiedza o książce w nauce i dydaktyce*, red. M. Kisilowska, J. Puchalski, D. Kuźmina, Warszawa 2000, s. 10-26.
- Migoń Krzysztof, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984.
- Mowy szkolne ks. Leopolda Jana Szersznika*, ed. I. Panic, Cieszyn 2003.
- Mrozowicz Wojciech, *Die Bibliotheken Schlesiens als Orte des Geschichtspflege vor dem Ersten Weltkrieg – unter besonderer Berücksichtigung der Universitäts- und der Stadtbibliothek in Breslau*, w: *Institutionen der Geschichtspflege und Geschichtsforschung in Schlesien von Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, red. J. Bahlcke, R. Gercke, Weimar-Wien 2017, s. 365-379.
- Panic Idzi, *Zespół archiwalny biblioteki księdza Leopolda Szersznika*, w: 190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802-1992, red. J. Spyra, Cieszyn 1993, s. 61-67.
- Paszkievicz Urszula, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku*, w: *Księgozbiory instytucjonalne w układzie topograficznym*, Warszawa 1990.
- Pawłowiczowa Maria, *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740-1920*, „Roczniki Biblioteczne”, 32/1 (1988) s. 207-226.
- Peters Jelko, *Die Handschriften- und Buchbestände zur Geschichte und Kultur Schlesiens in den Teschner Bibliotheken*, w: *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim. Rola kulturalna i przedmiot badań*, red. R. Gładkiewicz, Cieszyn 1997, s. 120-130.
- Puchalski Jacek, *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945-2015*, „Roczniki Biblioteczne”, 60 (2016) s. 97-139.
- Rusnok Anna, *Rękopiśmienne źródła do badań nad biografią i dorobkiem Leopolda J. Szersznika w zbiorach cieszyńskich*, w: Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 100-113.
- Slovník historiků umění, výtvarných kritiků, teoretiků a publicistů v českých zemích a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů (asi 1800-2008)*, ed. L. Sláviček, Sv. 1, Praha 2016.

- Sławek Tadeusz, *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*, w: *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802-1992*, red. J. Spyra, Cieszyn 1993, s. 69-79.
- Spyra Janusz, *Leopold Jan Szersznik a sprawy szkoły i wychowania*, w: *Śląska Republika Uczonych*, t. 5, red. M. Hałub, A. Mańko-Matysiak, Dresden-Wrocław 2012, s. 209-228.
- Spyra Janusz, *Leopold Jan Szersznik – nauczyciel, kolekcjoner, uczonek. Wprowadzenie do edycji pism*, w: *Malo invidiam quam misericordiam. Wybór pism i dokumentów dotyczących Leopolda Jana Szersznika*, wyd. J. Spyra, G. Chromik, Cieszyn 2014, s. 11-90.
- Spyra Janusz, *Leopold Johann Scherschnik (1747-1814)*, „*Oberschlesisches Jahrbuch*”, 7 (1991) s. 91-110.
- Spyra Janusz, *Leopold Johann Scherschnik (1747-1814)*, w: *Schlesiens Lebensbilder*, red. J. Bahlcke, t. 13, Würzburg 2021, s. 61-76.
- Spyra Janusz, *Środowisko intelektualne Cieszyna w czasach Leopolda J. Szersznika*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznany*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 48-66.
- Spyra Janusz, *Z Cieszyna do Pragi i z powrotem. Naukowa kariera ekszejuity ks. Leopolda Jana Szersznika*, w: *Historyk i pisarz na prowincji*, red. K. Czajkowski, J. Malura, J. Spyra, Ostrava 2015, s. 21-46.
- [Sto dziewięćdziesiąt] *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802-1992*, red. J. Spyra, Cieszyn 1993.
- Szelong Krzysztof, *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*, w: *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802-1992*, red. J. Spyra, Cieszyn 1993, s. 37-53.
- Szelong Krzysztof, *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szersznika. Zarys historyczny*, „*Roczniki Biblioteczne*”, 44 (2000) s. 87-134.
- Szramek Emil, *Organiczny związek urzędów szkolnych z kościelnymi w historycznym rozwoju na Śląsku*, „*Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku*”, 1 (1929) s. 58-68.
- Sztuchlik Jolanta, *Odnaleziona Biblia wrześniowa*, „*Cenne, Bezcenne, Utracone*”, 1-2 (2015) s. 48-51.
- Sztuchlik Jolanta, Picha Jadwiga, *Literatura medyczna w zbiorach cieszyńskich lekarzy i farmaceutów XVIII/XIX wieku na podstawie zapisów proveniencyjnych w Bibliotece Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*, „*Medycyna Nowożytna*”, 9 (2002) z. 1-2, s. 165-176.
- Tobolka Zdeněk, *Národní a univerzitní knihovna v Praze. Její vznik a vývoj*, Praha 1959.
- Tokarska Anna, *Biblioteki nauczycielskie w XIX wieku na tle światowego bibliotekarstwa*, „*Studia Bibliologiczne*”, 12 (2000) s. 68-85.
- Wierzbowska Izabela, *Koegzystencja wilków i ludzi*, „*Dziki Życie*”, 6 (2011) nr 204, s. 21-23.
- Wolves, behavior, ecology and conservation*, red. L.D. Mech, L. Boitani, Chicago-London 2003.
- Wytrzens Jan, *Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika*, „*Zaranie Śląskie*”, 6 (1930) s. 131-138, 186-194.
- Zelenka Aleš, *Johann Andreas Kayser von Kaysern*, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches. Ein biographisches Lexikon*, hg. E. Gatz, Bd. 3, Berlin 2001, s. 214-215.
- Zouhar Jakub, *František Pubička S.I. (1722-1807). Barokní historik ve století rozumu*, Červený Kostelec 2014.
- Żbikowska-Migoń Anna, *Historia książki w XVIII wieku*, Warszawa 1989.

Żbikowska-Migoń Anna, *Od księgozbioru prywatnego do biblioteki publicznej: XVIII-wieczne programy i realizacje*, w: *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan*, red. H. Łaskarzewska, A. Bad'urová, Cieszyn 1998, s. 7-18.

Netografia

Biblioteka Leopolda Jana Szersznika, https://kc-cieszyn.pl/strona_glowna/zbiory/kolekcje-zabytkowe/biblioteka-leopolda-jana-szersznika (dostęp: 11.10.2021).

PSYCHES IATREION, CZYLI CIESZYŃSKA BIBLIOTEKA KS. LEOPOLDA JANA SZERSZNIKA

Streszczenie

Na postawę życiową i zainteresowania naukowe Leopolda Jana Szersznika (1747-1814) wpłynęły zarówno czynniki związane z wychowaniem domowym, jak i edukacja instytucjonalna, na którą składały się: studia filozoficzne w jezuickiej akademii w Ołomuńcu, nowicjat w konwikcie jezuickim w Brnie, studia w Březnicy, a także nauka w akademickim kolegium św. Klemensa w Pradze, następnie w kolegium w Chebie i studia teologiczne w Pradze.

W listopadzie 1775 roku L.J. Szersznik zdecydował o powrocie do Cieszyna. Z Czech przywiózł szereg książek, które były podstawą późniejszych zbiorów. Bazę jego wczesnej kolekcji stanowiły dzieła z dziejów Słowiańszczyzny, historii Towarzystwa Jezusowego oraz życia Bohuslava Balbína. Szersznik, który objął posadę profesora w gimnazjum w Cieszynie, postawił sobie za cel powołanie przy szkole biblioteki godnej nowych czasów. Gdy starania o pozyskanie odpowiednich woluminów okazały się nieskuteczne, postanowił oddać do użytku publicznego własne zbiory. Pozwolenie na urządzenie biblioteki nadeszło w 1801 roku i tę datę eksjezuity uznał za początek swej fundacyjnej biblioteki, która została otwarta w 1802 roku i stała się pierwszą publiczną placówką tego typu na terenie ówczesnego Śląska Austriackiego, a także jedną z pierwszych na obszarze obecnych ziem polskich. Do dziś zaliczana jest do najbardziej wartościowych śląskich zbiorów historycznych.

Staraniem Szersznika i dzięki jego środkom finansowym zbiory liczące kilkanaście tysięcy woluminów, w tym manuskryptów, zostały odpowiednio zabezpieczone i uporządkowane według dawnego schematu działowego umożliwiającego orientację w księgozbiorze, który ostatecznie podzielono na 27 grup tematycznych i formalnych. Najobszerniejszy był dział poświęcony pracom historyków świeckich. Drugi pod względem wielkości to zbiór dzieł poetów, następnie matematyków i teologów, filozofów, prawników, ekonomistów, przyrodników, gramatyków, geografów. Szersznik zadbał, by zgromadzone woluminy służyły nie tylko jego uczniom, ale i kolejnym pokoleniom oraz by pożytek z nich mieli także przyszli mieszkańcy Cieszyna i goście, którzy zechcą odwiedzić to miejsce. Dzięki założonej fundacji zbiory eksjezuity do dziś stanowią chlubę miasta. Zgromadzone przez Szersznika dzieła to często białe kruki, których na próżno szukać w innych instytucjach. Kolekcja stanowi przykład biblioteki barokowo-oświeceniowej posiadającej oryginalny wystrój we-

wewnętrzny, który do dziś można oglądać w Książnicy Cieszyńskiej. Zgodnie z życzeniem fundatora może służyć nie tylko rozwojowi nauki, ale także leczeniu duszy.

Słowa kluczowe: biblioteka; Cieszyn; jezuici; ks. Leopold Jan Szersznik; Śląsk Cieszyński